

Walther Burgering (redactie)

De weg van de dialoog

*Bruggen slaan tussen
kerk en samenleving*

Walther Burgering (redactie)

De weg van de dialoog

Bruggen slaan tussen kerk en samenleving

© 2015 Uitgeverij Kok

Postbus 13288, 3507 LG Utrecht

www.kok.nl

Omslagontwerp en boekverzorging: Garage BNO

Opmaak binnenwerk ZetSpiegel, Best

ISBN 978 90 435 2666 1

NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Profiel van bisdom en bisschop van Rotterdam

Walther Burgering

Toen 27 november 1993 bekend werd dat de salesiaan van Don Bosco Adrianus Herman van Luyn, toenmalig secretaris-generaal van de bisschoppenconferentie, was benoemd tot opvolger van Philippe Bär als bisschop van Rotterdam, klonken over de hele linie positieve geluiden in kerk en media. “Met hem hebben we eerste soort”, liet diocesaan administrator Zuidgeest direct optekenen in de extra editie van het Rotterdamse bisdomblad Tussenbeide. En het Rotterdams Dagblad schreef: “Aardige Van Luyn slaat een progressieve weg in”, terwijl het dagblad Trouw kopte: “Tevreedenheid over nieuwe bisschop”. Het voegde er wel aan toe: “velen hadden de voorkeur gegeven aan iemand uit eigen kring”. Van Luyn was voor het bisdom Rotterdam een betrekkelijk onbekende en na het plotselinge ontslag van bisschop Bär had men gehoopt op een opvolger uit het eigen bisdom. Paus Johannes Paulus II besloot echter anders.

In het perscommuniqué van de bisschoppenconferentie sprak kardinaal Simonis namens zijn collega's zijn vreugde uit over de benoeming: “Alle leden van de bisschoppenconferentie hebben te kennen gegeven bijzonder ingenomen te zijn met Van Luyns uitverkiezing. Van Luyn heeft, gedurende de bijna drie jaar dat hij als secretaris-generaal van de conferentie werkzaam is, blijk gegeven van groot bestuurlijk inzicht en intense toewijding aan de zaak van geloof en kerk.” Volgens de kardinaal was Van Luyn ook zeer

goed ingevoerd in het bestuur van de Nederlandse Kerkprovincie en hij roemde zijn internationale ervaring, lees: bekendheid in Rome.

De Telegraaf sprak van “Vreugde over nieuwe bisschop Rotterdam” en beklemtoonde ook diens bestuurlijk inzicht, zoals – als secretaris-generaal – bij het schrijven van het Ad Limina-rapport, waar hij verantwoordelijk was voor toon en inhoud. “Ook was hij de grote stimulator achter het rapport dat de Nederlandse bisschoppen begin dit jaar tijdens hun Ad Limina-bezoek aan de paus presenteerden. Daarin werd onderstreept dat evangelisatie alleen kan plaatsvinden in een klimaat van dialoog en vertrouwen”, aldus de wakkere krant van Nederland.

De benoeming van Van Luyn tot bisschop van Rotterdam werd over het algemeen positief ontvangen. Zowel door de media als door vertegenwoordigers van vele organisaties. Alom tevredenheidsbetuigingen over wat toen genoemd werd: een nieuwe benoemings-trend. Enkele maanden ervoor was Mgr. Frans Wiertz tot bisschop van Roermond benoemd in opvolging van de conservatieve en polariserende Mgr. Gijsen. In zijn analyse over de komst van Van Luyn naar Rotterdam gaf ook Henk Müller in De Volkskrant aan dat het Vaticaan met hem de noodzaak van doorbreken van de polarisatie erkende na het dieptepunt in het gedwongen vertrek van Bär.

De Acht Mei Beweging binnen de rooms-katholieke kerk reageerde ‘gematigd positief’. Hedwig Wasser noemde de nieuwe bisschop “een man van overleg”, die uit lijkt te zijn op gezamenlijke besluitvorming. Zij sprak de hoop uit dat hij “deze kwaliteiten zal gebruiken in zijn nieuwe bisdom, waar reeds een cultuur van overleg is opgebouwd.” Het Contact Rooms-Katholieken (CRK) zei bij monde van voorzitter W.J. Witteman zeer verheugd te zijn over de nieuwe bisschop en sprak van een “wel-doordachte en goed voorbereide benoeming.” In de dekensvergadering en priesterraad van het bisdom Rotterdam tenslotte klonken dezelfde verheugde klanken. De benoeming “boezemt vertrouwen in voor de toekomst en er is goede hoop dat het

bisdom zal worden bestuurd in een geest van samenwerking en dialoog.”

Een periode van onzaligmakende polarisatie leek eind 1993 over te gaan in een nieuwe fase van de Nederlandse kerkgeschiedenis: meer overleg, eensgezindheid en dialoog. Van Luyn was op dat moment ‘de juiste man op de juiste plaats’, zoals zijn voorganger Bär toen te kennen gaf. Het Vaticaan had de tijd genomen om afgewogen een keuze te maken, die ook hem kon bekoren. “Het is niet gemakkelijk om woorden te vinden die op de juiste wijze uitdrukken hoe verheugd en dankbaar ik nu ben (...). Het wachten is ruimschoots beloond (...). Ik ben ervan overtuigd dat u mijn gevoelens deelt en dat heel ons bisdom Mgr. Van Luyn zal ontvangen met vertrouwen en openheid van geest en hart”, zei hij over de benoeming.

Adrianus Herman van Luyn werd op 12 februari 1994 tot bisschop van Rotterdam gewijd. In zijn woord aan het slot van deze viering sprak Van Luyn woorden van dank aan de Paus, de bisschoppen, de salesianen, vrienden, familie, de kerkprovincie, de andere kerken (vooral de Raad van Kerken) en heel bijzonder aan het bisdom Rotterdam: “Een bisdom waarin samenwerking een hechte traditie is, waarin de bisschop zijn eigen taak en plaats heeft.” Daarna bedankte de kersverse bisschop van Rotterdam Mgr. Philippe Bär voor zijn tien jaar leiding geven: “Intense jaren van onvermoeibare inzet en persoonlijke nabijheid aan de mensen. We zullen hem en zijn inspirerend optimisme niet vergeten.”

Tot slot lichtte hij zijn gekozen wapenspreuk *Collabora Evangelio* toe: “Vanaf vandaag ligt deze taak bij mij, om leiding te geven aan het bisdom, om als bisschop *mijn deel bij te dragen aan de inspanning en het lijden voor het evangelie in de kracht van God* (2 Tim. 1,8). Op deze kracht heb ik al mijn hoop gesteld. Maar naast Gods genade vertrouw ik op de samenwerking met allen voor hetzelfde evangelie van Christus, met erkenning van de verschillende taken en verantwoordelijkheden en met begrip voor verschillen in verwachtingen en inzichten. Steeds met de vaste wil om elkaar niet los te laten

en ons gezamenlijk vast te klampen aan het evangelie dat alleen ons uitzicht geeft op leven. Dan ondervinden we dat er meer is dat ons samenbindt dan wat ons kan scheiden.” De kersverse bisschop gaf daarna zijn programma mee: vier wegen, waarlangs het bisdom Rotterdam zich voor het evangelie kon inzetten: de weg van het gebed, de weg van de diaconie, de weg van de dialoog en de weg van de liefde.¹

Van Luyn kon vanaf zijn bisschopswijding aan de slag binnen een bisdom in de Randstad dat beleidsmatig en bestuurlijk een uitdaging voor hem was. Het bisdom gold als het meest geseclariseerde van Nederland. In Zuid Holland waren ook de maatschappelijke tegenstellingen tussen arm en rijk, tussen werkend en niet-werkend, scherper dan elders in het land. Hoe moest de kerk reageren? Zich alleen richten op het behoud van kerkelijke voorzieningen of ook bezig zijn met het scheppen van nieuwe verhoudingen tussen liturgische en diaconale aanwezigheid in de Randstad? Uitgere-

¹ De letterlijke tekst, uitgesproken aan het einde van de viering, vlak voor de zegen, is: “Er staan steeds wegen voor ons open waarlangs we ons gezamenlijk kunnen inzetten voor het evangelie, waarop we, met twee of drie in Zijn naam op weg, de Verrezen Heer kunnen ontmoeten en ons door Hem kunnen laten gezegen en voeden:

- de weg van het gebed, in de stilte van ieders hart, in gezamenlijke vieringen en vergaderingen
- de weg van de daadwerkelijke inzet voor de medemens in nood, naar het voorbeeld van de barmhartige Samaritaan
- de weg van de dialoog, van het respectvol naar elkaar luisteren, in alle bescheidenheid en beperktheid, en van het gezamenlijk luisteren naar wat de Geest ons ingeeft; Gods woord is immers groter dan onze inzichten
- de weg tenslotte van het grootst gebod van de Heer, de liefde, waarbij we nooit de ander persoonlijk kwetsen of veroordelen, maar hart hebben voor elkaar en elkaar aanvaarden als broeders en zusters in de Heer ‘zoals Hij ons heeft liefgehad’ (Joh. 15,12).

We ontvangen vandaag opnieuw van de Heer van de Kerk de taak op tocht te gaan en samen als bisdom ons in te zetten voor het evangelie. Dat we ‘vruchten mogen voortbrengen die blijvend zijn’(Joh. 15,16). Daartoe vragen we nu de zegen van de Almachtige God.”

kend een week voor zijn benoeming publiceerde de Tilburgse godsdienstsocioloog H. Schepens een aantal cijfers waaruit bleek dat de katholieke kerk in Nederland langzaam van de hoogte afrolde, waarop zij enkele decennia geleden nog rotsvast leek te staan. Weliswaar waren er nog 5,5 miljoen geregistreerde katholieken (36.3 % van de bevolking), maar velen van hen 'doen er niks meer aan.' Trouwen voor de kerk raakte uit de mode. Het aantal priesters was sinds 1975 gehalveerd – van 4000 tot 2000. En dat werd – volgens Schepens – nog erger. Hij voorzag dat er nog maar 750 priesters zouden overblijven. Het ledenverlies en de terugloop van het kerkbezoek was het ergst in de randstedelijke bisdommen Rotterdam en Haarlem.²

Van Luyns eerste stap was om het bisdom Rotterdam van binnenuit goed te leren kennen, situaties te analyseren en daar waar mogelijk en gewenst verbetering brengen. Tegelijkertijd moest hij zoeken naar een nieuw soort collegialiteit binnen de bisschoppenconferentie, waar hij van secretaris-generaal, dienend aan de conferentie, nu een van de collega-bisschoppen was geworden met een eigen verantwoordelijkheid, allereerst voor het bisdom Rotterdam. In die bisschoppenconferentie zouden collegialiteit en saamhorigheid meer moeten groeien, iets dat bisschop Van Luyn van harte kon en moest onderstrepen. Dat hij daarin een prominente rol ging spelen, bleek uit het feit dat hij al spoedig de rol van vice-voorzitter kreeg toebedeeld.

Drie rollen

Van Luyn was geen onbekende voor de bisschoppenconferentie toen hij in 1991 werd benoemd als secretaris-generaal. Hij was als voorzitter van de Nederlandse mannelijke religieuzen (SNPR) door de Paus benoemd als één van twee priesterleden bij de Bijzondere Synode van de Nederlandse katholieke Kerk in Rome (1980) en nam deel aan wat wel “een hogedrukpan aan vergader-

² Pierre Huyskens in: Nog even dit, Algemeen Dagblad van 30 november 1993.

sessies” werd genoemd. De verdeeldheid van de toenmalige Nederlandse bisschoppen alsook de polarisatie onder de Nederlandse katholieken werden in deze synode intensief besproken. Van Luyn noemde deze synode in zijn RKK-afscheidsinterview “een goede, vruchtbare fase op weg naar zekere ‘normalisering’ van de verhoudingen binnen de Nederlandse rooms-katholieke Kerkprovincie.” Het was een woelige tijd, waarin de tegenstellingen in kerkelijk Nederland werden aangewakkerd door een Vaticaanse benoemingsbeleid, dat er vanuit leek te gaan ‘die opstandige gelovigen’ eronder te krijgen. Niets was echter minder waar. De weerstand en het protest in Nederland werden groter en de progressiviteit onder de gelovigen leek te groeien met elke nieuwe conservatieve en polariserende bisschopsbenoeming.

Als secretaris-generaal werd Van Luyn de belangrijkste medewerker en adviseur van de bisschoppenconferentie. Hij zorgde voor de beleidsvoorbereiding en de uitvoering van dat beleid en gaf leiding aan een bureau van 25 medewerkers. Hij werd de centrale post waar alle lijnen van de Nederlandse Kerkprovincie naar buiten, naar de overheid, naar maatschappelijke instanties, naar andere kerken en godsdiensten samenkwamen. Hij had geen verantwoordelijkheid voor besluiten die de conferentie nam, maar bereidde deze voor en bevorderde de uitvoering hiervan. Zo bouwde hij in die tijd wel dossierkennis op. Van Luyn had voor zijn aantreden als secretaris-generaal van de bisschoppenconferentie vier generale kapittels van zijn orde, de salesianen van Don Bosco, meegemaakt. Daar vonden dezelfde processen plaats als binnen de bisschoppenconferentie in Nederland: lijnen uitzetten, proberen kritisch te kijken naar de afgelopen periode en het beleid uitzetten voor de nieuwe periode. Die kapittelervaring nam hij mee. Hij was als het ware ‘vergaderexpert’ geworden. Dat kwam goed van pas, want van de werkweek van de secretaris-generaal van de bisschoppenconferentie was het vier dagen vergaderen, naast het wekelijks overleg met de toenmalige voorzitter kardinaal Simonis. “Vergaderingen voorbereiden, correspondentie, werkoverleg, representatie en tassen vol

stukken en rapporten mee naar huis. Heel boeiend en verrijkend en nog breder georiënteerd dan in Rome, waar ik meer salesiaans gericht was. Vraagstukken zoals bijvoorbeeld euthanasie en oecumene hadden daar mijn aandacht niet, en nu wel”, vertelde hij in Don Bosco Nu.³

Volgens eigen zeggen is zijn achtergrond gekenmerkt door een “dialooghouding”, meegenomen vanuit het Tweede Vaticaans Concilie, waarover hij ook zijn afstudeerscriptie voor het doctoralexamen theologie schreef.⁴ Als secretaris-generaal was hij niet alleen de man die het beleid van de bisschoppen voorbereidde, tevens kende hij iedereen in het hele netwerk van de toenmalige oecumene, Raad van Kerken, missie-activiteiten, Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving, Interkerkelijk overleg met de overheid, religieuzen en schoolraad, het Verband van Katholieke maatschappelijke Ondernemingen, de Werkgeversorganisaties, de Vakbonden, de KRO en de grote politieke partijen. Met deze vertegenwoordigers had hij ontmoetingen en gesprekken die hij inbracht bij en vertaalde naar de bisschoppenconferentie toe. Hij vertegenwoordigde in die ontmoetingen ook vaak de Nederlandse Kerkprovincie. Overal leerde men hem kennen als open, kundig, met gevoel voor goede argumenten, in een prettige combinatie van zakelijk en geestelijk.⁵ Zelf zei hij over deze periode: “Dat was mooi werk, ik deed het graag. Het was een groot verschil met overste zijn, want dan heb je alle verantwoording, net zoals een bisschop dat heeft. Je moet besluiten nemen, waar je verantwoordelijk voor bent. Als secretaris-generaal bracht ik alles dat ik tegenkwam in de conferentie, maar ik droeg geen verantwoordelijkheid voor de besluiten.”

Van Luyn werd in 1991 voor vijf jaar gekozen als secretaris-ge-

³ Don Bosco NU-februari 1994, pagina 8.

⁴ A.H. van Luyn sdb, Nijmegen, De kerk als universeel sacrament van heil. Een confrontatie van de ecclesiologie van het Tweede Vaticaans Concilie met de ecclesiologie van de “Stad van de mens”, Nijmegen 1969.

⁵ Typering van Pieter van der Ven, in Trouw 29 november 1993, pag. 7.

neraal van de bisschoppenconferentie, maar na bijna drie jaar ontstond een nieuwe situatie in de bisschoppenconferentie doordat de bisschoppen van Roermond en Rotterdam, Gijzen en Bär, terugtraden. Deken Wiertz volgde Gijzen op in het Roermondse bisdom. Van Luyn werd in november 1993 door paus Johannes Paulus II benoemd tot bisschop van Rotterdam. In de moeilijke situatie, die in Rotterdam ontstaan was door het plotselinge vertrek van Mgr. Bär, kwam een opvolger die goed werd ontvangen. Zijn wapenspreuk was allereerst een opdracht aan hemzelf, maar tevens een uitnodiging aan alle gelovigen in het bisdom Rotterdam, *Collabora Evangelio* (uit: 2 Timoteus 1,8): Draag jouw deel bij in het lijden en de inspanning voor het evangelie.

Toen Van Luyn tot bisschop werd benoemd, had hij rijke bestuurservaring als vice-provinciaal en provinciaal van de Salesianen, en als provinciaal aan de salesiaanse Universiteit in Rome. Hij was vijftien jaar leidinggevend geweest in soms zeer gecompliceerde situaties, zowel in Nederland als in Rome. Daarmee had hij een heel ander curriculum dan de toenmalige andere bisschoppen van Nederland, die rechtstreeks vanuit de pastoraal in hetzelfde Nederlandse bisdom bisschop werden.

Zijn actieve aanwezigheid bij de synode van 1980⁶ en het feit dat hij lange tijd in Rome werkte, heeft veel goed gedaan aan zijn bekendheid binnen het Vaticaan. Zijn rustige aard en afgewogen opstelling zullen ook zeker in het oog zijn gesprongen. Gedegen kennis van zaken en bestuurlijke ervaring, en het feit dat hij de Italiaanse taal machtig is, maakten het verhaal voor het Vaticaan compleet.

Zijn belangrijkste wapenfeit is wellicht het rapport dat de bisschoppen in januari 1993 bij hun vijfjaarlijks bezoek aan het Vaticaan aanboden over de situatie van de rooms-katholieke kerk. Dat

⁶ Paus Johannes Paulus II riep in 1980, na een jaar pontificaat, de Nederlandse bisschoppen naar Rome voor een particuliere synode over de problemen in de kerkprovincie. Voor deze synode werd Van Luyn als voorzitter van de Nederland priesterreligieuzen (SNPR) benoemd tot lid.

was geen hooglied van rozengeur, maar ook geen jammerklacht; het stuk viel op door nuchtere werkelijkheidszin. Kerk-zijn in onze moderne cultuur is niet gebaat bij een houding van wantrouwen en sektarisme, maar een van dialoog en vertrouwen, zo was de boodschap. Formeel een rapport van de bisschoppen gezamenlijk, maar tot in zijn toonzetting het werk van Van Luyn.⁷

Een half jaar na zijn wijding als bisschop van het bisdom Rotterdam werd hij door de bisschoppenconferentie gekozen tot vice-voorzitter. Als bisschop moest hij het belang van het bisdom Rotterdam op tafel brengen en nam hij zijn verantwoordelijkheid. Als vice-voorzitter was bisschop Van Luyn *in charge* als de voorzitter afwezig was.

In 2008 kozen zijn collega-bisschoppen hem tot voorzitter van de bisschoppenconferentie. Dat was statutair correct, namelijk een vrije keuze door de leden van de bisschoppenconferentie, maar ongewoon, omdat deze rol tot dan toe werd vervuld door de aartsbisschop van Utrecht. Van Luyns lange ervaring en grote dossierkennis hielpen hem goed om de conferentie inhoudelijk en strategisch zo te leiden dat er consensus kon worden bereikt op essentiële bespreekpunten in dit bisschoppelijk overleg.

Het bisschopswapen: vier evangelisten en vier gestalten van Jezus' verlossingswerk.

Bij aantreden kiest een nieuwe bisschop een bisschopswapen en een bijhorende wapenspreuk. Bisschop Van Luyn koos voor de verzinnebeelding van de vier evangelisten en verduidelijkte zijn wapenspreuk en bisschopswapen als volgt: Het wapenschild is door een kruis verdeeld in vier kwartieren, waarin de symbolen van de

⁷ Trouw, 29 november 1993, pag. 7. Dit Ad Liminarapport over de kerkprovincie is nog tijdens de synode publiek gemaakt, een primeur voor Nederland. Later is het gepubliceerd in 1-2-1, (Jg. 21, nr. 1 februari 1993). Onder de titel 'De rooms-katholieke kerk in Nederland anno 1992' verscheen dit rapport, dat een situatieschets van de kerk in Nederland schilderde, met terugblik en perspectieven.

vier evangelisten zijn uitgebeeld. Deze symbolen, die teruggaan op de visioenen van de profet Ezechiël (1,5) en op de Openbaring van de apostel Johannes (4,6) – de vier levende wezens rond Gods troon – vinden we dikwijls afgebeeld in de mozaïeken van de Romeinse basilieken, in handschriften en miniaturen, op evangelieboeken, crucifixen en preekstoelen.

De verdeling van de vier wezens naar de vier evangelisten is voor het eerst toegepast door de H. Hiëronymus. Mattheüs wordt voorgesteld als een gevleugelde mens, omdat zijn evangelie begint met de menselijke geboorte van Christus en de stamboom van de Verlosser; Marcus als een gevleugelde leeuw, want zijn evangelie begint met de prediking van Johannes de Doper in de woestijn; Lukas als een gevleugelde jonge stier, want hij begint zijn boek met het offer van de priester Zacharias in de tempel; Johannes tenslotte als een adelaar, vanwege de hoge vlucht die, in de proloog, zijn gedachten nemen tot in de hoogste regionen van Gods mysterie.

De normale volgorde van de vier evangelisten wordt op Bischof Van Luyns wapen gewijzigd. Markus en Lukas zijn van plaats gewisseld, vanwege een tweede, eveneens zeer oude toepassing van de symboliek van de vier levende wezens op de persoon van Christus zelf. Het zijn vier gestalten van de grote gebeurtenissen van Jezus' verlossingswerk: menswording, kruisdood, opstanding en hemelvaart. Op een evangeliarium van de veertiende eeuw wordt deze toepassing aldus verwoord: "De vier dieren verzinnebeelden Christus, de Heer: mens is Hij in zijn geboorte, stier in de offerdood, leeuw in de verrijzenis en adelaar door zijn hemelvaart."

Zo wordt op het wapen niet alleen verwezen naar de samenwerking tussen de vier evangelisten die het beeld van Christus in verscheidene kleuren en nuances schilderen en gezamenlijk de eenheid, compleetheid en volledigheid van het evangelie waarborgen. Ook de wezenlijke inhoud van de blijde boodschap wordt erop weergegeven: de verlossing van de mensheid in de persoon van Jezus Christus als verlosser, "de vreugdevolle boodschap die be-

stemd is voor het hele volk.”⁸ De vier geschreven evangelies dragen deze blijde boodschap uit als weergave van de prediking van de vier apostelen naar de windrichtingen, over heel de aarde.⁹ “Deze tekenen zijn opgeschreven opdat gij moogt geloven dat Jezus de Christus is, de Zoon van God, en dat gij door te geloven leven moogt bezitten in Zijn naam.”¹⁰

De apostel Paulus spoort in de brief, die hij kort voor zijn dood vanuit de gevangenis in Rome schrijft aan zijn leerling Timotheüs, alle opvolgers van de apostelen aan om “ieder zijn deel bij te dragen aan de inspanning voor het evangelie in de kracht van God.”¹¹ Deze opdracht aan de herders van de Kerk – *collabora evangelio* – is tegelijkertijd een uitnodiging en een oproep aan alle leerlingen van de Heer om ieder op zijn/haar eigen plaats mee te werken aan de verbreiding van de blijde boodschap en aan de opbouw van het Rijk van God.¹²

Wapenfeiten

Van Luyn nam de opdracht om als bisschop mee te werken aan het uitdragen van de blijde boodschap zeer serieus. Met zijn bestuurlijke kwaliteiten in zijn ambt als bisschop wilde hij op diocesaan niveau zorgen dat de organisatie stond als een huis. Tevens wilde hij vanuit de inhoud gericht beleid maken, met een duidelijk doel voor ogen. Gedurende zijn Rotterdamse episcopale periode ging hij aan de slag met hoofdproblemen als de beleidsmatige slagkracht van het bisdom en van de parochies, het bereiken van jongeren en de aanwezigheid van het religieus-gewijde leven in zijn bisdom.

Direct na zijn start als bisschop zocht hij naar vormen om het beleid van het bisdom Rotterdam meer zichtbaar en werkbaar te

⁸ Lk. 2,10.

⁹ Mt. 28,18; Mk. 16,15.

¹⁰ Joh. 20,31.

¹¹ 2 Tim. 1,8.

¹² Dankbaar is gebruik gemaakt van de ‘Verklaring van het bisschopswapen’.

maken. Binnen een jaar werden beleidscommissies ingesteld op het terrein van jongeren, diaconie, liturgie en catechese. Iedere commissie met een duidelijk geformuleerde opdracht en taakstelling. Vanuit deze beleidscommissies verschenen inhoudelijke beleidsnota's over de diaconie, de liturgie, de missionaire opdracht van de kerk, de parochiecatechese. Alle om de ontwikkeling te onderbouwen van een samenhangende beleidsvisie 2000, waarin vragen als 'Hoe kan onze geloofsgemeenschap als volk Gods onderweg aanwezig zijn in de moderne samenleving' en 'Hoe kan 'geloven in de Randstad' gestalte krijgen' antwoorden eisten. Vanuit het besef dat de tijden veranderen en de ontwikkelingen in kerk en samenleving ons leren wat wij zien, opnieuw te beoordelen in het licht van ons geloof en nieuwe uitdagingen voor ons handelen te onderkennen.¹³

Deze beleidsnota's zetten de beleidskaders uit, die richtinggevend werden voor het diocees. De teksten zetten de grote lijnen uit, waarbinnen en waarlangs het beleid in parochies en andere plaatsen, waar gelovigen bijeenkomen, gestalte kregen. Maar het waren geen instructieboeken waarin op alle denkbare vragen een pasklaar antwoord werd gegeven. Meer moesten ze worden gezien als 'routeplanners' die het gezamenlijke beleid invulling en richting gaven.¹⁴ Een instrument dat Van Luyn nodig had om in dit verstedelijkte bisdom met veel maatschappelijke, grootstedelijke problematiek rondom werk en werkloosheid, kerkverlating en speciale doelgroepen (vreemdelingen, vluchtelingen, alcohol- en drugsverslaafden, zwerfjongeren, ex-gedetineerden enzovoorts) een nieuw besef van kerk en geloof aan de man te brengen. Waar de kerk had

¹³ Voorwoord Wanneer hebben wij U gezien? Op zoek naar de schatten van de Kerk. Beleidsnota over de diaconie in het bisdom Rotterdam, Rotterdam 2000. De volledige lijst van beleidsnota's van het bisdom Rotterdam is te vinden in de bibliografie achter in dit boek.

¹⁴ Geschreven vanuit het voorwoord van Hoe zijt Gij aanwezig... samenkomen om Hem te gedenken. Beleidsnota over de liturgie in het bisdom Rotterdam, Rotterdam 2003.

stilgestaan, was de samenleving verder gegaan. En hij begreep als geen ander dat die twee dichterbij elkaar gebracht moesten worden, wilde de kerk maatschappelijk nog een rol van betekenis blijven spelen. Naast deze beleidscommissies en nota's besteedde hij zelf derhalve ook enorm veel tijd aan het opbouwen van een netwerk in de sociaal-maatschappelijke-, onderwijskundige- en overheidsorganisaties. Op alle niveaus was hij veelvuldig aanwezig om gewikt en gewogen de stem van de kerk te laten klinken in het maatschappelijk debat. In dat kader werd ook de publicatie gezet van veel van zijn geschreven verhandelingen, die gebundeld werden uitgebracht voor personeel, relaties en het grote publiek.¹⁵

Naast de inhoudelijk gerichte nota's werden de beleidsnota's "Samenwerking Geboden" (over de organisatie van de territoriale pastoraal in het bisdom Rotterdam, 1996) en "Dekenale herindeling" (over het dekenaat in het bisdom Rotterdam, 1997) gepresenteerd. Met *Samenwerking Geboden* werd een belangrijke koersverandering in de organisatie van het bisdom Rotterdam geïntroduceerd, "die perspectief wil bieden voor de richting waarin die noodzakelijke veranderingen dienen te gaan¹⁶. Het probleem van de pastorale bezetting is (...) verbreed tot de hele organisatie van de territoriale pastoraal. Wij bieden een voorstel aan voor herstructurering van de pastorale zorg, die meer aangepast is aan de eisen van de huidige tijd en rekening houdt met noodzakelijke differentiaties", aldus de bestuurlijke nota.

Het diocesaan bestuur wilde een zo rechtvaardig mogelijke verdeling van de beschikbare beroepskrachten mogelijk maken in een veranderende structuur. Het bisdom stond hiermee in West Europa niet alleen en zocht analoog aan andere plaatsen de oplossing in "samenwerking van pastorale eenheden onder leiding van een equipe." Hiermee was al enige ervaring opgedaan in het bisdom

¹⁵ Zie de bibliografie achterin dit boek voor een overzicht van de bij Kok Kampen uitgebrachte zes bundels van zijn hand.

¹⁶ Voorwoord in *Samenwerking Geboden*. Beleidsnota over de organisatie van de territoriale pastoraal in het bisdom Rotterdam, Rotterdam 1996.

Rotterdam en men wilde hierop voortbouwen. “Wij stellen een ingrijpende vorm van samenwerking tussen parochies voor. Het gaat ons uitdrukkelijk om samen-werken en niet om een koele sanering van het aantal geloofsgemeenschappen.” Een uitdrukkelijk statement, nodig omdat dit saneringsproces op andere plekken wel gaande leek te zijn.

In deze veranderingsprocessen vertrekt bisschop Van Luyn vanuit de inhoudelijke afwegingen. Naast het begrip dat hij toont voor de ‘gevoelens van verlies’ die men aan deze beleidswijzigingen zou kunnen beleven, geeft hij aan dat veranderingen alles te maken hebben met de aard van het kerk-zijn. In de nota klinkt dit in de woorden van het diocesaan bestuurscollege (bisschop en vicarissen) als volgt: “De kerkgemeenschap wordt niet door de Heilige Geest geroepen om structuren en organisaties in stand te houden omwille van hun waarde in het verleden alleen. Toen de concilievaders tijdens het Tweede Vaticaans Concilie de kerk wilden definiëren, formuleerden zij de geloofsgemeenschap als “Volk Gods onderweg”. Dit beeld roept het Bijbels referentiekader op. Het wijst ons naar het volk van Israël dat, zijn slavernij ontvluchtend, de woestijn door moest – telkens opbrekend – om uiteindelijk het beloofde land binnen te gaan. Het roept de herinnering op aan onze Heer Jezus Christus die – telkens opbrekend – uiteindelijk zijn tocht voltooide in Jeruzalem. Zo is ook de kerk pelgrimerend op aarde. Om telkens weer opnieuw gestalte te geven aan de goede boodschap van Christus. Het is haar missionaire doel, waaraan eenieder op haar of zijn wijze deelneemt. De organisatorische veranderingen in de territoriale pastoraal die wij hierbij introduceren hebben slechts dit ene doel: krachten bundelen opdat we krachten vrijmaken voor deze missionaire dynamiek. We mogen erop vertrouwen dat de Heer die de kerkgemeenschap leidt, haar ook veilig naar een nieuw millennium zal loodsen”.¹⁷ Tien jaar later geeft hij aan belangrijke beslissingen te hebben genomen “om de structuren van ons bisdom te ‘aggiorneren’ in trouw aan de evangelische opdracht

¹⁷ Samenwerking Geboden, pag. 4.

en in antwoord op de noden en ontwikkelingen van deze tijd”.¹⁸ De lichte verwijzing naar het Tweede Vaticaans Concilie in het gebruik van het woord ‘aggiorneren’ is opvallend en consistent in de denktrend van deze Rotterdamse bisschop.

Samenwerken

“Samenwerking Geboden” begint met een exposé over de parochie in theologisch perspectief. Daarna wordt geschetst hoe het met de toenmalige parochies gesteld is tegen de achtergrond van ingrijpende maatschappelijke ontwikkelingen, zoals een minderheidskerk in een verstedelijkte samenleving en het afbrokkelend sociaal draagvlak van een parochie. Dit alles in combinatie met een teruggang in pastorale bezetting. Dan worden twee hoofdvormen van structurele samenwerking aangereikt: federatie en unie (door fusie), waarmee een keuzemogelijkheid wordt gegeven aan besturen en pastores om over na te denken. Afsluitend beschrijft de nota de consequenties voor de pastorale leiding als zij functioneert in een regionaal samenwerkingsverband en voor de bestuurlijke leiding op federatie- of unieniveau. Tot slot wordt een concrete procedure voorgesteld om aan de slag te gaan met het aanbod dat in 1996 wordt gedaan.

Jaren later (2007) verschijnt Samenwerking Geboden II om dit samenwerkingsproces te versnellen. Na consultatie van verschillende groepen van pastorale beroepskrachten en besturen wordt dan vastgesteld: “In deze bisdombrede dialoog hebben velen in betrokkenheid meegedacht over de toekomst van de territoriale pastoraal in het bisdom Rotterdam. De gesprekken zijn waardevol geweest. De voorgestelde ‘oplossingsrichting’ werd gedeeld: grotere pastorale eenheden in territoriale en personele zin door clustering van parochies en samenwerkingsverbanden en door (pastorale) teamvorming. (...) Vanaf 1 januari 2008 vormt de nota het kader voor de

¹⁸ Omwille van het Evangelie. Preken en overwegingen, Baarn 2015. Uit de preek bij de sluiting van het jubileumjaar 50 jaar bisdom Rotterdam, 2 februari 2007, pag. 140.

organisatie van de territoriale pastoraal. Vanaf die datum is de uitvoering ook de belangrijkste prioriteit voor de medewerkers van het bisdombureau”, aldus het diocesaan bestuurscollege.¹⁹

Het bisdombestuur had van tevoren voorwaarden voor het proces vastgesteld aangaande missionaire presentie (primair doel van clustering), pastoraat op maat (pluriformiteit), bestuurlijk kader (direct aanspreekpunt) en pastoraal team (profielen pastores) en de noodzakelijke, nieuwe pastorale houding voor pastores, bestuursleden en kernvrijwilligers.

Niet zelden bracht de clustering plaatselijk ook de discussie over het behoud van (alle) kerkgebouwen op gang en moest er beslist worden om kerkgebouwen aan de liturgie te onttrekken en te verkopen. Dat dat niet overal zonder slag of stoot ging, lag voor de hand. Beleidsmatig werden kerksluiting en clustering gekoppeld en samengebracht in een samenhangend proces.²⁰

In de jaren vanaf 2008 werden samenwerkingsverbanden via clustering omgebogen naar fusies en federaties veelal in goede samenwerking met de plaatselijke parochie-eenheden. Daarnaast werd de personele bezetting op basis van het aantal parochianen per cluster aangegeven. Als beleidsuitgangspunt werd een gedifferentieerd samengesteld en coöperatief ingesteld pastoraal team per cluster nagestreefd met een getalsmatige minimum van drie beroepskrachten. Zo ontstonden in eerste instantie 24 clusters, variërend in grootte van tussen 8.205 (de Eilanden) tot 33.418 (Vlietstreek) geregistreerde gelovigen, met pastoraal teams variërend van 3 tot 7 pastorale beroepskrachten.

Bij het afscheid van Van Luyn als bisschop had dit proces van schaalvergroting zich grotendeels voltrokken. Een enorme bedrijfsorganisatorische klus waarbij bisdombestuur, diocesane pastorale dienstverlening, parochiebesturen, pastores, pastoraatsgroepen, actieve vrijwilligers en betrokken parochianen allemaal met de neu-

¹⁹ Samenwerking Geboden II. Over de organisatie van de territoriale pastoraal in het bisdom, pag. 3-4, Rotterdam 2007.

²⁰ Ook hierover verscheen een nota: “De tent van God” (zie bibliografie).

zen dezelfde kant op moesten worden gebracht. Een proces dat in 2015 nog steeds voortduurde.

Speerpunt jongeren

Binnen enkele weken na zijn benoeming organiseerde Van Luyn een ontmoeting met de actieve (dekenale) jongerenpastores in zijn bisdom en liet zich informeren over de stand van zaken in het bisdom betreffende jongerenpastoraat. Tevens ging hij met hen in discussie over hun manier van werken, hun aanpak en hun visie op de kerk in relatie met de diversiteit aan jongeren. Hierbij bracht hij zijn salesiaanse achtergrond mee en stimuleerde de jongerenpastores om geïnspireerd en inspirerend, gestructureerd en eenduidig aan de slag te blijven voor de mensen die de toekomst zijn voor kerk en samenleving: jongeren. Niet lang daarna stelde Van Luyn een beleidscommissie jongeren in, waardoor het bisdom ook hier een bestuurlijk platform kreeg om georganiseerd het kerkelijk jongerenwerk en zijn relaties met het onderwijs en de catechese verder vorm kon geven. Het duurde nog enkele jaren voordat een beleidsmedewerker jongerenpastoraat op diocesaan niveau kon worden aangesteld. Een bewuste keuze om ontwikkelingen in de jeugdcultuur, de kerk en de samenleving te blijven stroomlijnen.

De missie en waarden waren intussen wel duidelijk geworden. Uitgangspunt van jongerenpastoraat moest zijn: de concrete situatie waarin jongeren zich bevinden. De jongerenpastor trekt erop uit om de jongeren te ontmoeten op het punt waarop zij in hun vrijheid zijn gekomen ‘met het geduld van God’ (regel van de Salesianen van Don Bosco, 38). Zoals Jezus het initiatief neemt om de twee leerlingen te zoeken op de weg naar Emmaus.

Deze bisschop, priester-religieus van Don Bosco, richtte zich uitdrukkelijk op jongeren, hetgeen zich vertaalde in een opmerkelijk grote opkomst van jongeren uit zijn diocees naar de achtereenvolgende WereldJongerenDagen in Rome, Parijs, Toronto, Keulen, Sydney en Madrid. De groep jongeren die met een Rotterdamse boot in 2005 stroomopwaarts, – symbool van de evange-

lische tegenbeweging –, de Rijn opvoeren om in Keulen de Wereld-JongerenDagen te bezoeken, was de enige die de aankomst van de Paus op het water mocht meemaken.

En, in april 1996 was Frère Roger Schutz, roerganger van de oecumenische broedergemeenschap in het Franse Taizé, te gast in het jaar van de viering van het veertigjarig bestaan van het bisdom Rotterdam. Schutz' bezoek op 19 april 1996, een eenmalige ontmoeting met duizenden jongeren, leidde een hernieuwde start in van vele Taizégroepen in Nederland. De Europese Taizé-bijeenkomst *Pelgrimage van vertrouwen* in de Rotterdamse Ahoyhal van december 2010 was een ander aansprekend internationaal jongeren-evenement in deze havenstad, dat glans gaf aan Van Luyns inmiddels aangekondigde afscheid.

In diverse preken en publicaties legde bisschop Van Luyn tevens de focus op jongeren en riep hij de geloofsgemeenschappen op om aandacht, zorg en betrokkenheid te blijven tonen voor de dragers van de toekomst. Zo hield hij zijn gehoor bij de diesviering van het bisdom Rotterdam in 2008 voor: “We kunnen en moeten onze verantwoordelijkheid voor de jonge generatie gestalte geven in het concrete leven van iedere dag, vanuit onze ontvankelijkheid voor de heilige Geest, die ons leidt en sterkt, vanuit onze geloofstrouw om de juiste keuze te maken volgens het evangelie om zo op onze pelgrimstocht door het leven consequent te handelen vanuit ons doopsel en vormsel.”²¹

Eerder al, in 2004, ontvouwde hij zijn ‘pedagogie van de weg’, ontleend aan zijn geliefde Emmausverhaal. “In het Emmausverhaal vinden we niet alleen aanwijzingen voor onze persoonlijke geloofstocht, maar ook voor onze onderwijzende en vormende taak. Jezus leert ons hier (...) de pedagogie van de Weg. Jezus wordt (...) gepresenteerd als de pedagoog bij uitstek. Hij neemt het initiatief tot de ontmoeting en is bereid de twee leerlingen te vergezellen op hun weg, ook al voert die in de verkeerde richting

²¹ Geciteerd in Omwille van het Evangelie. Preken en overwegingen. Baarn 2015, pag. 136.

en verwijderen ze zich van Jeruzalem. Hij gaat hun tegemoet en loopt met hen mee. Hij interesseert zich allereerst voor hun vragen en problemen. Hij neemt hen serieus en luistert intens naar hun verhaal. Wanneer ze hun hart hebben kunnen uitstorten, vertelt Hij hun het verhaal van de Messias, zijn eigen verhaal, en voert Hij hen binnen in de betekenis van wat er gebeurd was met Jezus van Nazareth. Er is dan zo'n sfeer van vertrouwen ontstaan, onderweg, dat de twee leerlingen de vreemdeling vragen bij hen te blijven. Hij aarzelt, ze dringen aan. Hij blijft en breekt met hen het brood (...). Hij heeft met zijn verhaal, zijn getuigenis, zijn hartelijke omgang, zijn liefde, hun hart geraakt. Niet alleen herkennen ze Hem aan het breken van het brood, maar ze erkennen – en delen dat met elkaar – dat hun hart in brand staat. Ze zijn over hun wanhopige teleurstelling heen en vinden zelf de weg naar de geloofsgemeenschap in Jeruzalem, waar ze van Hem, de verrezen Heer, getuigen.”²²

Van Luyn riep zijn gehoor op dat het onderwijs van vandaag wellicht meer dan ooit ‘pedagogen van de weg’ nodig heeft: “Leerkrachten die in staat zijn tot diepmenselijke communicatie met hun leerlingen, tot echte ontmoetingen, tot authentieke relaties. De jongeren van nu hebben in deze tijd van individualisering en materialisme meer dan ooit behoefte aan belangeloze ontmoetingen, aan interesse die geheel naar hen uitgaat, naar ieder van hen als persoonlijk de moeite waard. Leraren op een school die zich baseert op het evangelie, zouden als pedagogen van de Weg meesters moeten zijn in de ontmoeting van mens tot mens, van volwassene tot iedere leerling in zijn of haar uniciteit.” In een schoolklimaat dat hiervoor ruimte schept: “Een katholieke school zal een gemeenschap zijn van leraren en leerlingen, waar het hart centraal staat, het vertrouwen, de ontmoeting, de vriendschap. Alleen een relationele pedagogie kan jonge mensen in staat stellen tot gemeenschap, tot communicatie, tot authentiek menselijke relaties

²² Omwille van het Evangelie, pag. 52-53. Preek bij gelegenheid van het jubileum 150 jaar rooms-katholiek onderwijs in Gouda, 31 oktober 2004.

en tot de ervaring van de wezenlijke en levensnoodzakelijke relatie tot God, onze oorsprong en bestemming, de Vader die op ons wacht.”²³

Bisschop Van Luyn zag dat het diocesane jongerenpastoraat met vier kwalificaties succesvol kon zijn voor kerk en jongeren. Het jongerenpastoraat moest, vormgegeven door jongerenpastores, relationeel, dynamisch, ontwerpend en zingevend zijn.²⁴

Relationeel. Pastores zullen zich in de situatie, de taal en de cultuur van jongeren moeten verplaatsen, intens naar hen luisteren vanuit een persoonlijke interesse. Een authentieke relatie aangaan vanuit het besef dat de jongere uniek, onherhaalbaar en alle moeite waard is. Zo'n relatie veronderstelt wederkerigheid en wederzijdse verrijking. De mens-individu is zichzelf niet genoeg. De mens is geroepen om een menselijke persoon te worden, en dat is slechts mogelijk via communicatie en relatie met anderen, met de ander/Ander. Ook die relatie gaat twee richtingen uit. Het is een relatie met medemensen en jou. En een relatie van jou met de God van liefde, oorsprong en bestemming van de mensen. Jongeren hebben een basaal verlangen naar echte relaties.

Dynamisch. Pastores zien dat jongeren niet in een concrete situatie blijven hangen, maar zoeken naar een richting in hun leven. Ze zijn onderweg en het leven wordt ervaren als een weg, die een begin heeft en een bestemming. Op deze weg ligt een grote vrijheid van keuze. Jongeren kunnen terugschrikken voor ingrijpende keuzen en eigen verantwoordelijkheid. Een tochtgenoot kan hen helpen bij het kritisch reflecteren op de eigen ervaringen en inzichten. Een jongerenpastor gaat met hen op weg, trekt met hen mee en helpt hen de tekenen van de tijd te ontcijferen en eigen mogelijkheden en grenzen te ontdekken. Samen ervaren ze de eigen levensweg als een dynamisch verhaal van groeien in geloof en zoe-

²³ Omwille van het Evangelie, pag. 53-54.

²⁴ Hieronder worden de begrippen kort uiteengezet. Zie voor de verdere uitwerking het hoofdstuk Missie en waarden van het jongerenpastoraat, in *Solidair en sober*, Kampen, 2001, pag. 71-83.

ken naar het mysterie van hun eigen persoonlijkheid in relatie tot de ander/Ander.

Ontwerpend. Jongeren stellen kritische vragen bij de samenleving. Ze onderscheiden vaak scherp de negatieve ontwikkelingen en tegenstrijdigheden. Jongeren zijn gevoelig voor waarden als vrijheid, gelijkheid, democratie, wederzijds respect en acceptatie, persoonlijke ontplooiing, authentieke relaties. Van de andere kant voelen ze zich vaak onzeker over de toekomst. Jongeren beseffen dat ze zelf op zoek moeten gaan naar wat hun leven inhoud kan geven. Ze verlangen naar een hoger ideaal, maar schrikken er tegelijkertijd voor terug en vinden weinig houvast. Jongerenpastoraat moet erop gericht zijn jongeren te bevestigen in hun eigen waarde en ertoe bijdragen dat zij/hij toegroeit naar een eigen levensontwerp.

Zingevend. Er bestaan nauwelijks nog standaardantwoorden op fundamentele vraagstukken. Waarden zijn gesubjectieerd en waarheden gerelativeerd, leven en samenleven gefragmentariseerd. Jongeren zijn verdwaald en verdwaasd in deze algemene zingevingscrisis. Ze zijn al geruime tijd op zichzelf teruggeworpen. Een klein percentage heeft hiertegen geen verweer en verliest zich in depressies, alcohol, drugs en andere zaken. Andere jongeren hebben daar geen vrede mee en gaan op zoektocht naar de betekenis, de zin van de dingen. Gezin, school en kerk bieden weinig soelaas. Jongerenpastores moeten relaties aangaan en vertellen over hun eigen persoonlijke godservaring. Ervaring telt bij jongeren meer dan geloofskennis, en zeker meer dan de institutionele dimensie van de kerk. leer en instituut worden niet afgewezen, maar krijgen pas later hun interesse. Ze willen zonder druk of pressie zelf tot een bewuste eigen keuze komen om zich het geloof persoonlijk eigen te maken. Jongerenpastores en geloofsgemeenschappen zullen een bezielde geloof moeten uitstralen, doorgeven en voorleven aan de jongere generatie.²⁵

²⁵ Ook in hun *Ad Limina*-rapport van 1998 erkenden de Nederlandse bisschoppen dat de kerk zelfkritisch moest zijn in haar beleid naar jongeren toe: Jongeren zijn gevoelig voor waarden en hebben vaak meer oog voor

Religieuze bewegingen

Een van bisschop Van Luyns dromen was om een stadsabdij gestalte te geven in zijn bisdom Rotterdam. Het is er niet van gekomen. Wel wist hij twee nieuwe, internationaal opererende religieuze bewegingen naar zijn bisdom te halen: de broeders van Sint Jan en de *blauwe* zusters van de Congregatie van het Mensgeworden Woord, onder leiding van de Nederlandse generaal-overste zuster Maria de Anima Christi. Beide streken neer in de hofstad Den Haag om de evangelisatie in de stad verder vorm te geven en kracht bij te zetten. Bij gelegenheid van de opening van de gemeenschap van de zusters Dienaressen van de Heer en de Maagd van Mattará (de blauwe zusters) in Den Haag sprak hij over hun komst als een herinnering en een aansporing voor het hele bisdom voor wat betreft de opdracht die Jezus zijn leerlingen gaf op de avond voor zijn lijden: “Ik heb jullie uitgekozen en Ik heb jullie de taak gegeven op tocht te gaan en vrucht te dragen, vruchten die blijvend zijn (Johannes 15,16).” Jezus ontving de opdracht van de Vader om lief te hebben. Dezelfde opdracht tot liefde geldt voor zijn leerlingen: “Dit is mijn opdracht, dat jullie elkaar liefhebben met de liefde die Ik jullie heb toegedragen.” (Johannes 15) In de viering bij de opening van de gemeenschap werd voor de zusters gebeden, dat de tocht die voor hen die dag begon in de stad Den Haag, een vruchtbare tocht mocht zijn, met blijvende vruchten van geloof, hoop en liefde, voor henzelf en voor vele anderen in de Randstad.²⁶

de tekenen van de tijd dan volwassenen. Zij zijn sensibel voor de geloofwaardigheid van wat hen wordt aangereikt, maar worden afgeschrikt door instituties die zij als te massief ervaren. Ze komen in de kerk te weinig echte gesprekspartners tegen met tijd, aandacht en geduld voor hen (...) In ieder geval is een stimulerend beleid nodig waarin degenen die in kerk en samenleving voor en met jongeren werken, samenwerken en ervaringen uitwisselen, en waarin jongeren zelf hun stem kunnen laten horen (kerkelijke Documentatie 26 (1998) 6, 36-37, geciteerd in Solidair en Sober, pag. 82-83.²⁶ Omwille van het Evangelie, pag. 80-81. Deze dialoog met jongeren vond voortgang in twee publicaties: Brieven aan mijn petekind en Brieven aan een jonge pelgrim.

Sociale gerechtigheid

Zeker zo belangrijk was Van Luyns antwoord inzake maatschappelijke vragen betreffende de economie, de humanisering van de samenleving en de consumptiemaatschappij. Rotterdam als 's werelds belangrijke haven-bisdom gaf hem genoeg redenen om bijvoorbeeld in landelijk verband onder Balkenende de troonrede te bekritisieren, omdat die teveel uit economische data was opgebouwd.

Ezelsbruggetjes en herkenbare houvasten helpen mensen belangrijk zaken beter te onthouden. Bisschop Van Luyn, met zijn onderwijsachtergrond, was zich daar terdege van bewust toen hij langzamerhand de inmiddels beroemde drie 's'-en introduceerde: spiritualiteit, solidariteit, en soberheid. Laten we de meester zelf aan het woord laten, eerst in het voorwoord van zijn *Solidair en sober*, daarna in een lezing aan studenten van het Groot Seminarie van het bisdom Haarlem "De Tiltenberg".

In het bisdom Rotterdam vertaalde hij zijn wapenspreuk, draag uw deel bij aan de inspanning en het lijden voor het evangelie, graag in de drie s-woorden: spiritualiteit, solidariteit en soberheid. "Deze drie begrippen, die belangrijke evangelische waarden vertegenwoordigen, hangen nauw samen. *Spiritualiteit* hebben we nodig vanwege de diep humaniserende, en tegelijkertijd transcendent zingevende waarde van het evangelie van Christus. De eigen inspiratie van de christelijke traditie kan ondergrond en houvast bieden aan de cultuur, omdat ze de mensen terugvoert naar hun wezenlijke relatie met God. De centrale persoon in ons geloof is Jezus Christus, Gods mensgeworden Zoon, gekruisigd en verrezen, die ons bij God terugbrengt.

Solidariteit is nauw verbonden met spiritualiteit. Vanaf het aller-eerste begin hebben Christus' leerlingen zich gewijd aan de dienst van armen en verdrukten. Een voorbeeld onder hen was de diaken Laurentius, patroon van het bisdom Rotterdam alsook van de stad Rome. Laurentius noemde de armen de 'ware schatten' van de kerk. Als concretisering van de spiritualiteit, van de liefde tot God,

is een authentieke solidariteit nodig, een daadwerkelijke liefde voor de mensen.

Soberheid tenslotte is de consequente persoonlijke levenshouding die voorwaarde is voor spiritualiteit en solidariteit. Soberheid matigt de eigen behoeften en aspiraties, waardoor er meer ruimte en tijd geschapen wordt voor de ander/Ander in ons leven en in ons hart. Soberheid vraagt dat we de verheerlijking van geld en bezit tegengaan, en meer uit zijn op duurzaamheid en een gezond levensmilieu dan op haast en verspilling. Meer op respect, bereidheid tot luisteren en dialoog dan op eigenbelang en eigen veiligheid, meer op verantwoordelijkheid dan op zelfverwerkelijking”.²⁷

“Spiritualiteit, solidariteit en soberheid (...) zijn niet direct bedacht vanuit de deugdedhiek. Ze zijn niet vanuit een theoretische constructie samengenomen. Ze zijn in de praktijk van ons bisdom ontwikkeld binnen de setting van de Randstad als een eigentijdse vertaling van het dubbelgebod uit het evangelie: “Bemin God met heel je hart en de naaste als jezelf.” Deze twee relaties vormen één geheel en zijn onmisbaar voor een menswaardig leven. ‘Spiritualiteit’ staat in het bijzonder voor de persoonlijk beleefde relatie met God, onze Schepper en Verlosser. De daadwerkelijke concrete relatie met de medemens, vooral de medemens in nood, wordt gevat in de ‘solidariteit’. De derde ‘s’, die van ‘soberheid’, is voor de beleving van het dubbelgebod de onmisbare voorwaarde: ‘soberheid’ voorkomt en verhindert dat ik mezelf steeds in het centrum plaats zodat er geen ruimte, tijd, aandacht en zorg overblijft voor de ander/Ander.

Toen oud-minister Pronk op een diocesane dag in 1998 (de zogeheten Laurentiusdag) bij ons sprak, duidde hij wat hij als de hoofdtendens zag in de ontwikkeling van de huidige cultuur en het mensbeeld, aan met de trefwoorden: meer, mijn en materieel. En kritiseerde deze sterk. De bisschop reageerde hierop met de vaststelling dat de drie ‘s’-en – sober, solidair en spiritueel – exact de

²⁷ Solidair en sober. Dienstbaar aan de Randstad, Mgr. A.H. van Luyn sdb, Kampen 2001, pag. 7-8.

‘tegenbeweging’ vanuit het evangelisch ideaal tot uitdrukking bracht. Zoals gezegd is de drieslag niet als een constructie bedacht, maar dat neemt niet weg dat de drie termen een hechte eenheid vormen. En dat ze niet bewust vanuit de deugdethiek werden afgeleid, neemt niet weg dat die traditie er sterk in doorwerkt”.²⁸

Kerk & samenleving

Bisschop Van Luyn stond bekend als de man van de dialoog. Jan Franssen, commissaris van de Koningin in de provincie Zuid-Holland, typeerde hem bij zijn vertrek met de woorden: “Vandaag nemen we afscheid van de bisschop van de verbinding, de dialoog. De dialoog die voor hem is geworteld in de evangelische boodschap van gerechtigheid en liefde, waar het gaat om de spirituele relatie van de mens tot God en de solidaire relatie van mens tot mens. De dialoog ook die erop is gericht met elkaar op weg te gaan, elkaar de ruimte te geven en ieders waardigheid te respecteren.”

Als bisschop en lid van de bisschoppenconferentie heeft hij zich bezig gehouden met verschillende aspecten van kerk en samenleving in het verlengde van de sociale leer van de Kerk. Tevens vervulde hij functies op het snijvlak van kerk en samenleving, waaronder het voorzitterschap van Pax Christi Nederland, het voorzitterschap van de bisschoppelijke commissie voor de betrekkingen met het Jodendom, het lidmaatschap van het algemeen bestuur van de Radboudstichting, het voorzitterschap van COMECE²⁹, de commissie van bisschoppen binnen de Europese Unie, en het lidmaatschap van het curatorium van het NCW/VNO. Deze functies vielen ongeveer samen met de periode dat hij bisschop van Rotterdam was (1994 – 2011).

²⁸ ‘WAARDEN EN DEUGDEN’, Lezing Van Luyn voor de studenten van de “Tiltenberg” – 2 maart 2009, Vogelenzang.

²⁹ Van 1994–2000 was Van Luyn bij COMECE gedelegeerde van de bisschoppenconferentie, van 2000–2006 vervulde hij het vice-voorzitterschap en van 2006–2012 was hij voorzitter bij de Europese bisschoppenconferentie. Zie ook de bijdrage van Michael Kuhn in deze bundel.

Vanaf 2000 verzamelde Van Luyn teksten van zijn hand die het snijvlak van kerk en samenleving beroerden en bundelde ze succesievelijk in zes uitgaves. In al deze bundels komt de sociale leer van de katholieke kerk ter sprake als een motor voor het werken aan menselijke waardigheid en het algemeen welzijn. "De katholieke kerk ziet het als haar taak vanuit het evangelie de beleidsvorming door politieke structuren te monitoren en zo bij te dragen tot de politieke opinievorming in de samenleving en de dialoog te bevorderen tussen geloof en politiek. Of anders gesteld: de scheiding tussen Kerk en staat, die een groot goed is, houdt geen scheiding in van geloof en politiek", aldus de auteur. Hij noemt dit metapolitiek: het ijveren voor de overstijgende menselijke waarden. De bisschop van Rotterdam onderzocht continue wat de kerkelijke inzet voor de menselijke waardigheid kon zijn, bekeken in het licht van de grote sociale vraagstukken van de tijd.

Als voorzitter van COMECE bezwoer hij in lezingen zijn toehoorders meermaals dat *human dignity*, de menselijke waardigheid, en het *common good*, het algemeen welzijn, – essentiële onderdelen van de katholieke sociale leer –, belangrijke pijlers moesten blijven van de Europese eenwording. In de burgemeesterslezing over religie en samenleving (2006) gaat hij hier ook uitgebreid op in, naast aandacht voor de noodzaak van de blijvende dialoog tussen geloof en politiek. "Het christelijk geloof biedt een visie op waarden en normen vanuit een samenhangende visie op het leven en samenleven van mensen. Het reikt integrale benaderingswijzen aan van het menselijk bestaan en de maatschappij. Niet zo, dat zij of een van hen de absolute waarheid zouden claimen. Maar die benaderingswijzen kunnen richting geven aan de maatschappelijke en politieke discussie waar zich conflictsituaties tussen waarden en normen voordoen. Met andere woorden, zij dragen bij aan de ontwikkeling van een waardeschaal en het streven naar brede consensus daarover, met als belangrijkste waarden: de waardigheid van de menselijke persoon en de humane samenleving.

De scheiding van Kerk en Staat, die een groot goed is, houdt geen scheiding in van geloof en politiek. Een belangrijke toets hier-

voor biedt de Kerk in de ‘sociale leer’, met haar twee fundamentele beginselen: enerzijds de ‘human dignity’ en anderzijds het ‘common good’.³⁰

Menselijke waardigheid. Op deze onvervreembare waardigheid, door God geschapen, ‘naar Zijn beeld en gelijkenis’ en aan alle mensen gelijkelijk geschonken, berusten de rechten van de mens. Met name het recht op godsdienstvrijheid: om vrij van elke dwang, naar eigen keuze en geweten, een levensbeschouwing aan te hangen, privé of publiek, alleen of met anderen. Dit recht is onschendbaar en dient als burgerrecht erkend te worden in de juridische ordening van de samenleving en mag niet belemmerd worden, mits de rechtvaardige openbare ordening onaangetaast blijft.

Het Tweede Vaticaans Concilie verbindt in *Dignitatis Humanae* (1965) aan dit recht de plicht van ieder mens om oprecht de waarheid te zoeken, vooral wat betreft de laatste vragen omtrent het menselijk bestaan, zijn oorsprong en bestemming en zich met betrekking tot de invulling en zingeving van het eigen leven prudente en juiste gewetensoordelen te vormen. Aan deze onvervreembare persoonlijke verantwoordelijkheid verbindt het concilie ook de sociale verantwoordelijkheid: eenieder dient rekening te houden met de gelijke rechten van de ander en met de eigen plichten tegenover anderen. En de overheid dient op ieder niveau deze rechten te waarborgen.

Deze rechten van de mens betreffen allereerst elk mens, zonder uitzondering, allen zijn gelijk in waardigheid en het is daarom onaanvaardbaar dat velen deze waardigheid factisch verliezen door inhumane levensomstandigheden zoals armoede, onderdrukking, discriminatie, gebrek aan onderwijs, sociale uitsluiting, medische verwaarlozing, of door geweld, terrorisme en oorlog. Vervolgens gelden ze voor heel de mens. De mens is namelijk meer dan zijn functies en capaciteiten, meer dan wat hij bezit of kan. Hij is niet een in zichzelf opgesloten individu, die zichzelf genoeg is, maar

³⁰ De Burgemeesterslezing, geciteerd in Politiek en Metapolitiek, Kampen 2008, pag. 119-139.

wezenlijk geroepen om uit te groeien tot een menselijk persoon, en dus gerelateerd aan andere personen en aan de gemeenschap van personen.

Algemeen welzijn. Het tweede beginsel, complementair aan het eerste, is het algemeen welzijn, het ‘*common good*’ van de samenleving. Immers, mensen zijn allen deel van een gemeenschap van personen, zijn op elkaar aangewezen, van elkaar afhankelijk, zijn samen ervoor verantwoordelijk om binnen een vreedzame en rechtvaardige ordening de best mogelijke voorwaarden te scheppen voor een humaan en humaniserend bestaan voor allen. Het algemeen welzijn is het doel van deze sociale en politieke voorwaarden, zodat recht gedaan wordt aan de basisbehoeften van het bestaan van alle leden van de samenleving terwijl tegelijkertijd ieder lid de reële mogelijkheid heeft verantwoordelijkheid te dragen voor zijn of haar eigen leven en naar verhouding medeverantwoordelijkheid te dragen voor anderen. Het is de taak van de overheid op elk niveau ervoor zorg te dragen dat haar beleid dit algemeen welzijn dient, en dat doet ze wanneer ze de integrale ontwikkeling van groepen en personen bevordert en de arme en kwetsbare mensen beschermt.

Het beginsel van de menselijke waardigheid vraagt om de toepassing van de subsidiariteit; daadwerkelijke participatie in de samenleving op elk niveau. Het beginsel van het algemeen welzijn vraagt om toepassing van de solidariteit, in eigen land en wereldwijd.

Sociaal engagement beloond

De katholieke sociale leer benoemen is een, er werk van maken is iets anders. Het bestuur van de stichting het christelijk-sociaal congres kende in 2008 de Adriaan Borstprijz toe aan bisschop Van Luyn voor “zijn niet aflatende inzet voor sociale gerechtigheid in woord en daad.” Het juryrapport repte over “de vele artikelen, toespraken en boeken waarmee Van Luyn de onlosmakelijke en intrinsieke band tussen levend geloof en de vertaling daarvan in maatschappelijke keuzes en handelingen ten gunste van de armen

en gemarginaliseerden” onderstreept. Het bestuur roemde hier zijn 3-S-benadering: soberheid, solidariteit en spiritualiteit als verbinding tussen geloof – bekommernis met de armen – en eigen leefstijl. Daarnaast maakte zij gewag van de vierde ‘p’ die Van Luyn toevoegde aan de bekende *Shell-triple People, Planet en Profit*: de p van Pneuma, waarvan de betekenis, aldus het juryrapport, “inmiddels ook door de SER is erkend. Want zonder het geestelijke en zonder bezieling gaat het niet en ontbreekt het ‘heilig vuur’”.³¹

“In de beste traditie van de christelijk sociale inspiratie probeert bisschop Van Luyn de betekenis van kernbegrippen als menselijke waardigheid en algemeen belang te duiden in de context van de 21^e eeuw. Als bisschop van Rotterdam en als voorzitter van de Nederlandse bisschoppenconferentie en vooral als voorzitter van COMECE, de commissie van de bisschoppenconferenties van de Europese Unie, spreekt hij regelmatig de politieke en maatschappelijke leiders van Europa, en alle Europeanen van goede wil, aan op hun verantwoordelijkheid voor de strijd tegen maatschappelijk onrecht en voor recht binnen de Unie. Hij houdt hen medeverantwoordelijk voor de humanisering van het globaliseringsproces. Opvallend zijn daarbij zijn pleidooien om ons in te zetten voor de zogenaamde millennium ontwikkelingsdoelen, met name de halvering van de armoede in 2015”, aldus het Borstprijrapport.

Daarnaast ook de daden: Van Luyn stimuleert de inzet van zijn bisdom, de parochies daarbinnen en zijn gelovigen om de maatschappelijke noden in zijn bisdom daadwerkelijk ter hand te nemen.³² Hoe omvangrijk dat engagement is, wordt duidelijk op de

³¹ Juryrapport Adriaan Borstprij 2008 voor Mgr. A.H. (Ad) van Luyn s.b.d.(sic), Doorn 28 augustus 2008.

³² In verband hiermee liet het diocesaan bestuur het KASKI sociale kaarten maken van de zes dekenaten om de bijzondere zorgen en vaak verborgen noden inzichtelijk te maken in de diverse dekenaten, steden en wijken. Daarna werd ook de DCI opgericht als een overkoepelend orgaan van de PCI-en.

jaarlijkse Laurentiusdag. Onder de titel “Geloven in de Randstad” worden daarbij talloze initiatieven en vrijwilligersacties die vanuit de parochies worden ondernomen, getoond en besproken. De inzet voor sociale cohesie krijgt in het bisdom Rotterdam bovendien speciaal gestalte in de samenwerking met de migrantenkerken. Ook zijn *anliegen* met de nazorg van ex-gedetineerden, samenkomend in zijn directe en indirecte ondersteuning van de stichting Exodus, springt in het oog. Alsmede zijn bezoeken aan het detentiecentrum voor de ‘bewaring’ Dordrecht van uitgeprocedeerde asielzoekers.

Ook op een andere wijze vertaalt Van Luyn zijn christelijk-sociaal engagement in daden en wel door jonge mensen direct in aanraking te brengen met maatschappelijke noden en hen te stimuleren tot concrete actie en inzet. Met name de experimenten in Delft met nieuwe vormen van sociale inzet van jongeren trekken de aandacht.³³ Dit zogenaamde M-twentyfive-project, gestart in Delft door de franciscaanse diaken Hans van Bommel, maakt hij vanuit de oorspronkelijk opzet tot *format* om ook elders in het bisdom Rotterdam succesvol te kunnen zijn. M-twentyfive wil dat jongeren werk maken van de werken van barmhartigheid. Dat dat werkt blijkt uit het feit dat er in 2015 inmiddels veertien M-twentyfive-groepen actief zijn in het bisdom.³⁴

³³ Juryrapport Adriaan Borstprijz 2008 voor Mgr. A.H. (Ad) van Luyn s.b.d.(sic), Doorn 28 augustus 2008, pag. 2.

³⁴ M-twentyfive is een project voor jongeren tussen 12 en 18 jaar. Via concrete vrijwilligersactiviteiten leren zij zien en voelen wat het inhoudt om iets te kunnen betekenen voor minder bedeelden in onze samenleving. Dit naar het motto van Matteüs 25: wie iets gedaan heeft voor de minsten, heeft iets gedaan voor Christus. Kenmerkend voor M25 is dat er naast praktische activiteiten veel ruimte is voor gezamenlijke planning en reflectie. In zijn beste momenten is M25 een vorm van diaconale mystagogie: een inwijding in het mysterie van het goedgevoelen, in het gave-karakter van het menselijk bestaan en in de herkenning van Christus in de mens in nood (site bisdom Rotterdam).

Het afscheid

Op 18 juni 2011 nam Mgr. Van Luyn afscheid als bisschop van Rotterdam. Veel hoogwaardigheidsbekleders vanuit kerk en samenleving waren aanwezig in de kathedraal van Rotterdam. De koninklijke hoogheden, de prins van Oranje en prinses Máxima. Maar ook vertegenwoordigers van de regering, bisschoppen uit binnen en buitenland en vertegenwoordigers van andere kerken. Bovenal waren aanwezig professionals, vrijwilligerskader en parochianen van het bisdom Rotterdam. Gekomen om nog een keer aanwezig te zijn rondom de vertrekkende bisschop. “Meer dan 17 jaren hebt u aan ons leiding gegeven”, meldde vicaris-generaal Dick Verbakel in de eucharistieviering. “U bent daarmee de langst zittende bisschop van dit bisdom. We zijn gekomen om u dank te zeggen voor het vele dat u in al die jaren voor ons, voor de kerkprovincie en ver daarbuiten hebt gedaan. We danken u voor de wijze en milde manier waarop u leiding gaf, zonder daarbij uit het oog te verliezen dat ook de kerk van Rotterdam met vaste hand geleid moest worden naar een nieuwe, andere toekomst. We danken u voor de grenzeloze inzet en de religieuze vasthoudendheid, waarmee u aan uw ambt vorm hebt gegeven.”

Bruggen slaan tussen kerk en samenleving

Deze bundel bevat een terugblik op de 17 jaar dat de salesiaan A. van Luyn bisschop was van Rotterdam. Hierin wordt beschreven, hoe hij getracht heeft als bisschop de weg van de dialoog te gaan, zoals deze door het Tweede Vaticaans Concilie wordt bepleit voor “de Kerk in de wereld van deze tijd”.

Niet alleen in het eigen bisdom, maar ook in gesprek met belangwekkende sectoren van de samenleving, zoals de universitaire wereld, de wereld van de ondernemers, de dialoog met de Joden, de Europese Unie en de inzet voor vrede en gerechtigheid wereldwijd.

Onder redactie van Walther Burgering beschrijven verschillende auteurs de dialoog met de zes afzonderlijke gremia, waarbij niet alleen het specieke belang van de sectoren, maar tevens de inbreng vanuit de Kerk wordt belicht. De opeenvolgende bijdragen zijn van Walther Burgering (bisdom Rotterdam), Stefan Waanders (Stichting Thomas More), Alette Warringa (dialoog met de Joden), Jan Willem van de Braak (VNO/NCW), Michael Kuhn (Europese Unie) en Jan Gruiters (Pax Christi).

Deze uitgave verschijnt niet alleen bij gelegenheid van de tachtigste verjaardag van deze bisschop, maar vooral ook met het oog op de vijftigste verjaardag van de sluiting van het Tweede Vaticaans Concilie en de afkondiging van de Pastorale Constitutie *Gaudium et Spes*. Over de kerk in de wereld van deze tijd (7 december 1965).

uitgeverij

K O K